

М.М. Марусинець (Мукачєво)

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПОЛІЕТНІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Актуальність теми зумовлена потребою подолання деструктивного впливу глобалізаційних процесів на соціалізацію сучасної молоді.

Метою дослідження є визначення перспективи вироблення нового соціально-психологічного підходу до становлення особистості в поліетнічному середовищі з опорою на поєднання позитивних потенцій глобалізації та міжпоколінної наступності традицій в етнічних культурах.

Короткий історичний період у житті сучасної України, що минув після руйнування тоталітарного режиму, висвітлив багато неочікуваних, зовсім нових для нашого суспільства проблем.

Одна з них, відома у світовій науці як «етнічний парадокс сучасності», полягає в тому, що процеси глобалізації з властивою їм уніфікацією феноменів матеріальної і духовної культури відбуваються одночасно із небувалим до того зростанням національної свідомості населення різних країн світу. На очах людей, що живуть зараз, світ змінився до невпізнання і продовжує змінюватись кожні 5-10 років. Це стосується не лише предметного середовища, адже докорінно змінюються поширені форми соціальної взаємодії, які стають значно більш складними і різноманітними.

Світ, до якого має увійти молодь як суб'єкт його подальшої модернізації, виявляється великою мірою невизначеним, багатозначним і динамічним, причому перш за все у плані реальної взаємодії і спілкування людей.

Чимало запитань викликає необхідність пов'язувати зовсім несумісні, як здається, тенденції – «глобалізації» і «націоналізації», адже невинне поширення контактів між представниками різних народів автоматично збільшує простір як для взаємопізнання, так і для непорозумінь між ними як носіями різних мов, традицій, звичаїв, стереотипів. У зв'язку з цим була висловлена оптимістична думка, що в найближчому майбутньому нас очікує не «змішування культур», а їх співіснування, в якому етнічна різноманітність зберігається (О.С. Кармін, 2003), але поки що утворився явний дисбаланс впливу на сьогодення культури глобалізованого світу й культур етнічних спільностей, при переважанні першої.

Уніфікована в масштабах планети культура глобалізації асоціюється з прогресом цивілізації і сприймається в усіх її проявах як закономірність, як об'єктивна необхідність.

Етнічні культури, незалежно від рівня розвитку та історичного значення, уособлюють архаїчне минуле етносів. Вони пов'язані з уявленнями про

періоди стабільності, визначеності в існуванні народів, про життя за конвенційними нормами і традиціями, перевіреними на міцність багатьма поколіннями предків.

З появою на історичній сцені нових і нових поколінь розрив між обома типами культур стає усе більшим, але разом з тим усе більше відчувається потреба відродити досвід організації життя в етносах психолог Т.Г. Стефаненко, «...у нинішній час етнічне відродження розглядається як одна з основних рис розвитку людства в другій половині двадцятого сторіччя. Майже усюди інтерес до своїх коренів в окремих людей і цілих народів виявляється у найрізноманітніших формах: від спроб реанімації старовинних звичаїв і обрядів, фольклоризації професійної культури, пошуків «загадкової народної душі» до прагнення створити або відновити свою національну державність» [8, с. 16-17].

В Україні усі події кінця ХХ – початку ХХІ ст., які передували набуттю і утвердженню незалежності, дуже загострили національну свідомість усіх верств населення.

За переписом 1989 р. народ України (46 136 000 чол.) складався з етнічної більшості (українці – 37,419 млн.), російської суперменшості – 7,1 млн., меншостей чисельністю від 100 до 500 тис. (білоруси, болгари, греки, євреї, кримські татари, молдовани, румуни, угорці) та з невеликих меншин чисельністю від 10 до 199 тис. чол. (азербайджанці, грузини, вірмени та інші) або, навіть, від 1 до 10 чол.

Як зазначає В. Євтух, в етнічному довіднику «Етнічні меншини в Україні» (1996), – «Різною мірою інтегрованим вихідцям з понад 120 етносів, які мешкають на території України, вдалося зберегти свою самобутність і ступінь організації внутрішнього життя в етнічних спільностях» [1, с.3].

До цього можна додати, що з приходом нового тисячоліття суспільна активність української нації значно зросла за рахунок етнічної складової, яка тепер є стабільно діючим чинником усіх трансформацій політичного, економічного, культурного спрямування в побудові демократичної України.

Разом з тим, зрозуміло, що населення України не може залишатись осторонь від стрімкого зростання впливу ефектів глобалізації.

Зовні це виглядає так, що мешканці і мегаполісів, і селищ, як, власне, в усьому світі, прагнуть одягатись за однією модою, набувають освіту і лікуються за одними стандартами, зводять однотипні будівлі, мости і шляхи, користуються

однаковими засобами пересування і системами зв'язку. Звичайним стало не лише вільне змінювання місця роботи, професії, але і громадянства людини. Досить нагадати, що за кордоном працює постійно або тимчасово близько 2-х млн. наших співвітчизників.

Відомо також, що кожного року поширюються туристичні подорожі українських громадян та іноземців до нашої країни, що має наслідком багаторазове і стрімке зростання міграційних потоків – на всіх широтах, у всіх напрямках.

Разом це веде не лише до нівелювання зовнішніх ознак та характеру поведінки мільйонів людей, належних до різних народів, політичних та економічних систем і суспільств, навіть якщо вони знаходяться на різних щаблях цивілізаційного процесу. Наслідки глобалізації чинять величезний вплив на психологію сучасних людей – на їх світосприймання, на самосвідомість і, перш за все, на *етнічну ідентифікацію*, яка за означенням включає усвідомлення належності до свого народу, усвідомлення інтересів та визнання його культури, мови, території. Пов'язане з глобалізацією розмивання у свідомості людей географічних меж і поєднаних з ними ландшафтів потягло за собою масову дезорієнтацію, розпад стабільного образу світу і, відповідно, втрату ідентифікацій на індивідуальному і груповому рівнях суспільства (Л. Г. Іонін, 1995) [2].

Втрата ідентичності виявляється як втрата готовності людини вести себе так, щоб відповідати очікуванням соціального оточення, а звідси і реакції оточення не відповідають особистим намірам індивіда. «Людина перестає відбиватись у дзеркалі соціального світу. Такий стан породжує почуття невпевненості, психосоматичні синдроми, гострі депресії і психози» [2, с. 641].

Особливо відчутними є зміни, яких зазнали декілька останніх поколінь, адже вони охопили моральну сферу людей, стрижнем якої завжди було прийняття стабільної системи загальнолюдських цінностей та віками встановлюваних етнічних норм, чого в наш час вже не стало.

Традиційна мораль не витримала надто динамічного, незворотного, безкомпромисного поступу цивілізації, а еволюційний шлях її подальшого розвитку і пристосування до нових умов для сучасного людства виявився непридатним. Точніше, непридатним для такої високої місії виявилось духовно зубожіле людство.

Узагальнюючи сказане, слід відмітити, що втрата ідентичності, яка виявляється у невідповідності суб'єкта нормативним вимогам соціальної групи, може мати одну з двох причин або внаслідок кардинальних психічних змін суб'єкта; або внаслідок швидких і значних змін у соціальному середовищі (Л.Г. Іонін, 1995).

Що стосується змін у соціальному середовищі, які утворили нову соціальну ситуацію становлення особистості у наш час, то психологи виділяють з них такі головні:

- подовження тривалості дитинства;
- збільшення розриву між поколіннями;
- прискорення процесів соціалізації [7, с. 149].

Соціологи звертають увагу ще й на такий, досить поширений наслідок глобалізації, як утрата індивідом ідентичності у зв'язку із загубленням *власної біографії* [2, с. 642].

Відомо, що індивідуальна біографія характеризується співвідношенням минулого і майбутнього, які при цьому сприймаються в єдності. Але в суб'єктивному сприйнятті єдність і цілісність біографії забезпечуються не минулим, а очікуванням і передбаченням майбутнього, без чого неможлива стабільність ставлення до себе, тобто довготривалість ідентичності.

Втрапивши ідентифікацію з певною групою як відчуття належності до неї, людина втрачає систему саморегуляції поведінки, яка до цього моменту функціонувала, живлячись від групового нормативно-ціннісного регулювання.

Питання про становлення особистості, тобто про входження людини в соціум, про організацію і формування її відносин із соціальним середовищем, завжди залишається в центрі уваги психологічної науки, адже, образно кажучи, воно є питанням про «якість» нових поколінь, про людський ресурс держави. У світовій психології не втрачають загального визнання ідеї культурно-історичної теорії Л.С. Виготського стосовно соціалізації особистості, а сам феномен соціалізації трактується як інтегративний соціально-психологічний механізм оволодіння суто людським досвідом існування. Проте, чим далі, тим сильніше відчувається суперечливість ситуації, яку можна кваліфікувати як невідповідність, або, краще, як розходження теорії і практики соціалізації нових поколінь.

Розрив теоретичних побудов і практичного досвіду соціалізації виявляє значну залежність від конкретних соціальних змін, тому в різних суспільствах представлений різною мірою, але існує всюди. В усякому разі є достатньо підстав вважати, що, як пише К.М. Дубовська, – «назріла необхідність формулювати більш складні, такі, що відповідають соціальній реальності, теоретичні побудовання» [7, с. 150].

Перші спроби знайти зв'язки між традиційними структурами «психології народів», або етнічної психології з універсальними психологічними складовими процесу глобалізації були зроблені в плані побудови нової парадигми соціальної психології (Герген, 1994; Московічі, 1984; Тешфел, 1984 та ін.).

Увагу до впливу культурних (національних) традицій на принципи соціальної психології привернули несподівані на той час результати повторення в багатьох країнах відомих дослідів С. Аша, проведених ним ще в 1952 році (США).

Рівень конформності, визначений за методикою Аша для різних етнічних груп, виявився не однаковим, як слід було чекати, а дуже різноманітним:

- близький до класичних результатів, одержаних у свій час у США: Великобританія, Бельгія, Нідерланди, Португалія, Франція;

- більш високий рівень конформності: Зімбабве, Гана, Фіджі, Китай;

- більш низький рівень конформності: Німеччина, Японія;

- нульовий рівень конформності: Канада, Великобританія (Бонд, 1997).

Такі результати ставили під сумнів абсолютне значення, універсальність психологічних закономірностей, встановлених у різні часи, але, як правило, кожного разу в умовах якоїсь однієї («обраної») культури. Слід зазначити, що «обрана» культура завжди була культурою однієї з розвинутих країн – європейських або США, в яких умови життя, розвитку, взаємодії людей дуже відрізнялись. Та й зараз багато в чому відрізняються від переважної більшості населення планети.

На фоні інтересу до проблеми універсальності фундаментальних положень традиційної психології із середини минулого століття заявили про себе культурна психологія, культурно-історична психологія, етнокультурна психологія, психологічна антропологія і найбільш впливова з них – крос-культурна психологія (М.Коул, 1998; Дж. Бері та ін. 1997).

Представники крос-культурної психології вбачали своє завдання в тому, щоб на основі співставлення результатів дослідження різних культур визначити, з одного боку, універсальні психологічні закономірності, а з іншого – окремі, специфічні для конкретної культури особливості мислення і поведінки людей. Спільним для різних відгалужень етнопсихології стало намагання взяти за основу своїх концепцій *культурний контекст* розвитку психічної діяльності людини, тобто врахування особливостей певної національної культури, якщо наукова або практична проблема повинна була вирішуватись з опорою на традиційну психологічну теорію.

«Предмет крос-культурної психології, – пише її засновник Дж. Бері, – є поведінка людини в контексті культури» [3, с 13].

У тому, що із суцільного контексту психологічної науки виділяють:

а) універсальне, загальнозначуще знання (традиційну психологію) та

б) специфічне знання, що має безпосереднє значення в межах окремого регіону (індигенні психології), міститься, на наш погляд, перспектива вироблення нової психологічної теорії розвитку і поведінки людини, з урахуванням *конструктивних потенцій глобалізації та історично підтверджених своєю віковичну цінність традицій конкретної етнічної спільності*.

Існування зв'язку культури з психологією ніколи не викликало сумніву, але єдиний підхід до його вивчення культурологі і психологи започаткували лише наприкінці ХХ ст.

Культура – це та ознака, за якою люди, належні до однієї природно-господарської спільності, відрізняються наочно від усіх інших. З погляду культурно-історичної психології (Л.С. Виготський, 1929; М. Коул, 1998) культура може бути зрозумілою як цілісна сукупність предметів матеріальної і духовної діяльності, накопичених у ході її історичного розвитку. У своїй сукупності накопичена групою культура розглядається як специфічний засіб групової відмінності. Це – «історія в сучасному», а здатність культури розвиватись у певному середовищі, забезпечуючи його відтворення у наступних поколіннях, складає її відмітну рису як продукту діяльності *Homo Sapiens*.

«Культура, – за визначенням М. Херсковиця (США), – це частина людського довкілля, яку створено самими людьми» [7, с 29].

Отже, до культури належить будь-який, навіть найпростіший предмет, створений людиною, будь-яка думка, яка виникла в її свідомості. Культура – це те, що не є «природою».

Кожна людська спільність для забезпечення свого існування і самозбереження створює будівлі, знаряддя праці, одяг, способи приготування їжі, правила взаємодії і спілкування, систему виховання дітей та освіти молоді, релігійні, морально-етичні переконання, уявлення про те, що є прекрасним і потворним (естетичні сприймання) і т. ін.

Усі ці елементи з'являються як результат спільної діяльності людей у специфічних умовах своєї групи, отже вироблені предмети культури, як матеріальної, так і духовної, несуть на собі відбиток цієї специфіки. Створювана зусиллями багатьох поколінь в процесі їх усебічної життєдіяльності, акумулюючи все корисне для свого розвитку, що з'являється у взаємодії із природним і людським середовищем, культура є засобом збереження в поколіннях духовних і матеріальних цінностей, які передаються у вигляді рідної мови, творів мистецтва і літератури, наукових знань і матеріальних цінностей, споруд, пам'яток тощо.

Елементи **соціальної** спадщини передаються

як певні традиції, в якості яких виступають суспільні установлення, норми поведінки, цінності, ідеї, звичаї, обряди.

Кожна велика соціальна група, якщо вона має більш або менш тривалу історію, культивує свої традиції, але при цьому спирається на ті, що одержала у спадок від своїх предків.

У нових історичних умовах суспільство або окрема етнічна спільність (народ) може сприймати певну традицію і розвивати її далі, а може відмовитись від неї. Зміна традицій, яка правило, сприймається якщо не всім суспільством, то деякими його шарами як болісний процес. Тривалість існування традиції як елемента певної культури залежить від того, чи зберігається її значення в нових історичних умовах, чи замість неї культивується вже інша, нова традиція. Суспільство завжди виявляє особливу чутливість до моральних аспектів своєї культури, які спостерігаються безпосередньо у всіх видах спілкування і взаємодії людей.

«Мабуть, немає теми, більш важливої для розуміння культури, ніж моральність, – пише з цього приводу один з найвідоміших крос-культурних психологів Д. Мацумото. – Інколи важко визначити, де закінчується культура і починається моральність, настільки тісний і глибокий взаємозв'язок існує між ними; ... значна частина змісту культури і мети її засвоєння полягає в тому, щоб забезпечити включення індивіда в культурно-специфічні процеси і досягнення ним норм моральності, справедливості, чесності» [5, с. 249].

Найважливішою функцією культури є регулятивна, яка в той або інший спосіб визначає типову поведінку людей в умовах конкретної соціальної групи. Слід зазначити, що далеко не всі вчинки індивіда формуються під впливом культури, а лише ті з них, в яких знаходиться відображення «лейтмотив» даної культури, її суспільне значення. Отже, за виразом О.Г. Асмолова, формується соціотипова поведінка особистості, яка узгоджується з відповідним способом життя суспільства (Асмолов, 1990).

З цього слідує, що масову соціо-типову поведінку логічно розглядати як інтегративну характеристику способу життя суспільства (великої соціальної групи), а також як показник його морального стану.

Соціальна природа людини обумовлює її прагнення до включення в соціум, але разом із тим – до виділення із соціуму і становлення її як індивідуальності. Для включення у соціальне середовище індивід має не просто засвоїти соціальний досвід, а й перетворити його на власні цінності, установки, орієнтації (Г.М. Андрєєва, 2000), що, власне, і є основою становлення особистості як соціального суб'єкта. Говорячи мовою побутової

психології, соціалізація – це навчання тому, як жити серед людей, належних до певної культури, щоб «не випадати» із загалу і реалізовувати своє призначення в цьому світі.

Сучасне наукове знання твердить, що процес психічного розвитку людини завжди обумовлений певною метою. У свій час Спіноза писав, що мета людини в тому, щоб стати тим, чим ти є потенційно. Мета, або, за його виразом, добродійність – це «розгортання специфічних можливостей кожного організму; для людини це стан, в якому вона є найбільш людиною [6, с. 19].

Процес самоусвідомлення, який супроводжується різними психологічними ефектами, і є процесом *психічного розвитку*, в ході якого людина пізнає саму себе, своє минуле і своє майбутнє (В.А. Каверін, 2003).

Розвиток і, відповідно, становлення особистості завжди відбувається на певному культурно-історичному ґрунті і тільки на ньому, відтворюючи ціннісні орієнтування, які традиційно домінують у суспільстві, та розвиваючи погляди на функціонування індивіда як члена цього суспільства.

Гармонічність розвитку і міра досягнення його мети, коли йдеться про конкретну людину, відображується в уявленні про її життєвий шлях – про розвиток, становлення дитини чи дорослого як сучасника певної епохи та однолітка свого покоління.

Людина, починаючи від народження, проходить свій шлях соціалізації під впливом безлічі чинників живої і неживої природи, матеріальної і духовної культури свого соціального середовища. Більшість сучасних теорій соціалізації виходять з ідеї існування деякого ідеального, нормативного процесу, з яким і співставляється соціалізація конкретної дитини, групи дітей та ін. Умовно цей напрям називають *парадигмою дозрівання*.

Відповідно до цього напряму встановлена чітка послідовність етапів, зміна яких більш або менш жорстко пов'язана з певними віковими межами, а послідовність визначається деякою внутрішньою логікою цього процесу. Прикладами такої концепції є періодизація З. Фрейда, Е. Еріксона, Ж. Піаже, Л. Колберга.

Сучасна ситуація в психології характеризується переходом до нової ідеології, суть якої зводиться до того, що життєвий шлях кожної особистості є унікальним і неповторним. У кожний окремий момент перед людиною постає безліч варіантів розвитку, і вибір спрямування подальшого руху пов'язаний з величезним числом можливостей, отже має імовірнісний характер. Нова система поглядів на процес соціалізації одержала назву «*парадигма індивідуального шляху розвитку*».

Як зазначає О.М. Дубовська, соціальна нестабільність як чинник соціалізації виявляє себе на

трьох рівнях: суспільному, груповому і особистісному [7, с. 152].

У нестабільному суспільстві сучасної України на всіх соціальних змінах лежить печать кризи світоглядних уявлень людей.

Уся нормативно-ціннісна база, яка мала в СРСР ідеологічне походження, після руйнування тоталітарного режиму сприймається як явище минулого, що дискредитувало себе і довело свою нежиттєздатність. В економіці та суспільній сфері з'явилися зовсім нові тенденції, проте вони ще остаточно не визначилися, отже не мають регулятивного впливу як на рівні суспільства, так і на рівні індивідуальної свідомості, а це виключає можливість швидкого вироблення нових нормативно-ціннісних уявлень як світоглядної основи соціалізації нових поколінь.

Немає чітких соціальних установок і на рівні груп. Новий поділ суспільства (стратифікація) загострив численні протиріччя між різними шарами суспільства: бюрократія і пересічні громадяни, власники підприємств і наймані працівники, так звана «політична еліта» і інтелігенція і т.д., і т.ін.

Будь-яка нова соціальна група створює нові, властиві їй, ціннісні системи, виробляє свої, групові норми спілкування і взаємодії. Зрозуміло, що для цього потрібний значний досвід, адже визначення трудових і моральних традицій, за якими будуть жити і сучасні, і майбутні покоління, це складний процес психологічної організації колективного суб'єкту, яким є соціальна група. Поки що Україна перебуває на етапі зародження ціннісно-нормативних критеріїв, необхідних для формування впорядкованої взаємодії соціальних груп і реалізації їх функцій в процесах соціалізації.

Як пише К.М. Дубовська (2002), соціалізація сучасної молоді відбувається за умов існування безлічі соціальних груп (нових, старих, змінюваних), межі між ними не завжди визначені, відмінності можуть бути досить умовними, отже і ціннісні уявлення цих груп розпливчасті, суперечливі, невизначені. Це приводить до того, що людина вже у підлітковому або юнацькому віці, яка ще не має власного досвіду, зіткнувшись з необхідністю визначити своє ставлення до інших людей, подій, обставин тощо, має *самостійно* обирати важливі з її погляду цінності і керуватися ними у своїх діях та вчинках.

Пов'язуючи з цим зростання ролі сім'ї в соціалізації підлітків, що показали результати досліджень, проведених в 90-ті рр., О.П.Білинська і Т.Г. Стефаненко зробили висновок, що «...сім'я виступає «буфером» між суперечливими і різноспрямованими впливами суспільства і необхідністю будувати власну систему координат у цьому житті» [7, с. 152].

Якщо враховувати, що об'єктивно збільшилась кількість ситуацій, для яких конкретна група взагалі не має нормативних приписів або встановленого рольового розкладу, в яких з'явилися зовсім нові ролі та принципи взаємодії між членами групи та багато чого іншого, – то стає зрозумілим, які величезні індивідуально-психологічні і соціально-психологічні труднощі супроводжують соціалізацію молодих людей, їх адаптацію до сучасних умов життя. На індивідуально-психологічному рівні це супроводжується підсиленням і постійним відчуттям тривожності, розхитуванням (деструкцією) соціальної ідентичності, втратою наступності в біографічному розвитку індивідів. Руйнування біографій є ознакою того, що для людини зникає майбутнє, бо зникла об'єктивна основа його планування, яка містилася в культурних традиціях і була зафіксована у відповідних формах їх регулятивних дій.

Саме цей момент сучасної суспільної ситуації – невизначеність об'єктивної основи планування майбутнього, виявився найбільш болісним і важким за наслідками для молодій людини як суб'єкту соціалізації.

Об'єктивні ускладнення взаємин індивіда і соціального середовища у зв'язку з прогресом цивілізації з необхідністю привело до визнання необхідності більш гнучкого підходу до визначення смислу поняття соціалізації.

У вітчизняній психології звикли розрізняти два типи соціалізації: стихійну і організовану (інституціональну).

Стихійна відбувається під час усіх видів спілкування з батьками та іншими членами сім'ї, а також із дітьми та дорослими з ближчого соціального середовища. Має вільний характер і непередбачувані результати.

Організована соціалізація здійснюється за спеціально розробленими програмами, з офіційно встановленими цілями і орієнтується на конкретні результати. Вона є функцією спеціальних педагогічних закладів, які виступають в ролі інститутів соціалізації (дитячі садки, школи і т. ін.).

З погляду крос-культурних досліджень є необхідність дотримуватись більш диференційованого підходу до оцінки зовнішніх впливів на дитину для її входження в світ дорослих. Так, усі проблеми, пов'язані із входженням індивіда в культуру свого народу, віднесені до так званою інкультурації.

Інкультурація відбувається внаслідок «занурення» дітей у свою культуру, що супроводжується безпосереднім засвоєнням соціально схвалюваних зразків поведінки та оцінних ставлень до себе і до інших.

Процес входження індивіда в нову для нього

культуру, відмінну від своєї, позначається терміном «акультурація».

Соціалізація також веде до оволодіння культурно-прийнятним типом поведінки, але здійснюється це шляхом більш цілеспрямованого впливу на дитину (чи дорослого) з використанням більш-менш спеціалізованого навчання і виховання [3, с. 42].

Для побудови наочної системи соціальних впливів на становлення особистості було використано поняття *культурної трансмісії* – за аналогією з поняттям біологічної (генетичної) трансмісії. Згідно з якою певні риси популяції, наприклад, народу, фіксуються в різних поколіннях за допомогою генетичних механізмів.

Поняття культурної трансмісії дозволяє чітко структурувати складний комплекс соціально-психологічних чинників розвитку особистості на всіх вікових етапах.

Великої популярності набула останнім часом структурна схема взаємозв'язку форм культурної трансмісії, концепція якої належить Дж. Бері та Кавалі-Сфорца.

Ознайомлення з ідеями, закладеними в цій схемі, допомагає чітко уявити механізми становлення особистості дитини в поліетнічному середовищі.

Отже, в межах культурної трансмісії, тобто міжпоколінного передавання культурних надбань етносу, відбуваються два взаємозв'язаних процеси: інкультурація і соціалізація. Культурну трансмісію в

цілому поділяють на вертикальну, горизонтальну і непряму (схема 1) [3, с. 31].

Вертикальна трансмісія – це передача культурних цінностей, умінь, переконань і мотивації своїм дітям, від одного покоління наступному.

При *горизонтальній трансмісії* індивід учить у своїх однолітків під час повсякденного спілкування з ними, розвиваючись певною мірою при цьому від народження до повноліття.

При *непрямій культурній трансмісії* дитину вчать інші дорослі, а також суспільні інститути, наприклад, школа. Одночасно здійснюється вплив з боку власної культури та інших культур, тобто мають місце культурна трансмісія і акультураційна трансмісія – на основі контакту індивіда з людьми або інститутами, що належать до інших культур, відмінних від його власної [3, с. 32].

Схема Дж. Бері та Кавалі-Сфорці відображає складність, неоднорідну природу взаємозв'язків розвитку дитини з її соціальним середовищем. Пояснити це можна за допомогою поняття *соціальної ситуації розвитку* – тієї конкретної форми значущих для дитини відносин, в яких вона знаходиться з довколишніми в певний віковий період свого життя. Соціальна ситуація розвитку змінюється з переходом на інші вікові стадії, а разом з нею виникає і розвивається провідна діяльність, у процесі якої виникають і формуються основні психологічні *новоутворення* на кожному етапі розвитку дитини.

Схема 1. Структура взаємозв'язку форм культурної трансмісії

Отже, складність механізму психічного розвитку людини обумовлює необхідність комплексного підходу до розгляду культурного контексту як багаторівневої, системної організації сфери становлення особистості. Цей підхід ілюструє так звана «Екологічна модель розвитку», запропонована У. Бронфенбреном (Схема 2). Вона має вигляд чотирьох концентричних кілець, кожне з яких відповідає певній підсистемі взаємозв'язків індивіда із соціальним середовищем [6, с. 38].

«Процеси інкультурації і соціалізації відбуваються в широкому екологічному і культурному контексті: форми (або стилі) і зміст трансмісії взагалі розглядаються як адаптивні до екокультурного середовища і як функціональні в тому, що вони гарантують оволодіння індивідом, який розвивається,

тим поведінковим репертуаром, що є необхідним для успішного життя в даному середовищі», – пишуть автори всесвітньо відомого видання «Крос-культурна психологія Дж. Бері та ін.

І далі: «...процес культурної трансмісії не обов'язково приводить до точного копіювання патернів культури наступними поколіннями. Він протікає десь в інтервалі від жорсткої трансмісії (з ледь помітними відмінностями між батьками і дітьми) до повної відсутності трансмісії (з дітьми, які не схожі на своїх батьків).

...Сувора трансмісія не дозволила б з'являтися новинам і змінам і, отже, здатності реагувати на нові ситуації. Разом із тим, відсутність трансмісії не сприяла б погодженій сумісній діяльності поколінь» [3, с. 42-43].

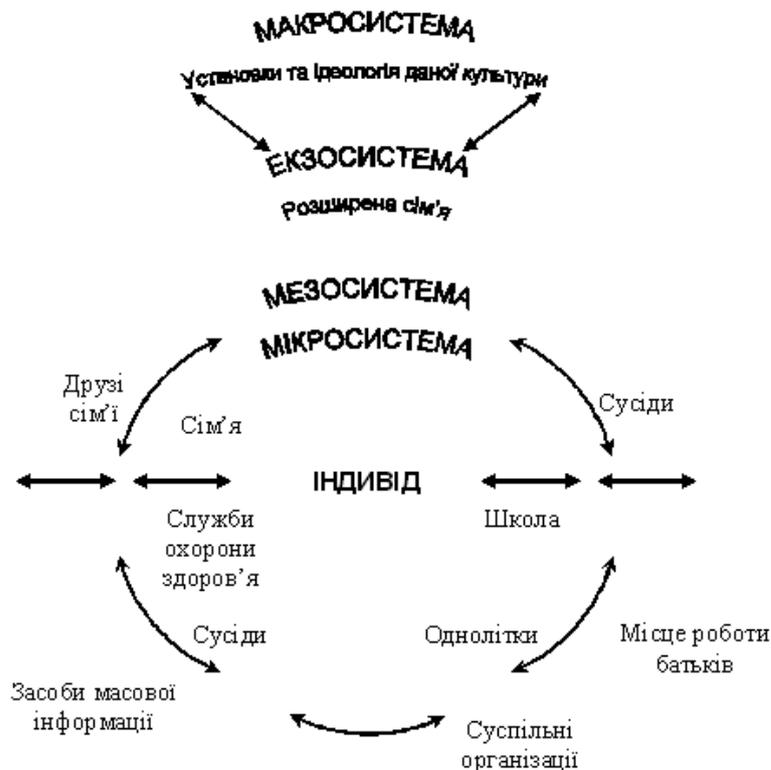

Схема 2. Екологічна модель розвитку

Висновок. Аналіз сучасної ситуації становлення особистості в поліетнічному середовищі із складним культурним контекстом засвідчує об'єктивну потребу комплексного підходу до розробки теоретичних і практичних проблем соціалізації в специфічних умовах сучасного українського суспільства.

Основою такого підходу має бути визнання двох реально діючих джерел культурної трансмісії:

1. Культура «А» (інкультурація): етнокультура,

культура свого народу.

2. Культура «В» (акультурація): контактивна культура глобалізованого світу.

Доцільність конструктивного поєднання впливів на соціалізацію молодих поколінь цих двох культур відчувається, поки інтуїтивно, всіма народами, що і пояснює, разом з чинниками стабільності, самовизначення, безпеки тощо, виникнення «етнічного парадоксу сучасності».

ЛІТЕРАТУРА

1. Етнічний довідник. Етнічні меншини в Україні/ Під ред. В.Є. Євтуха. – К., 1996. – 172 с.
2. *Ионин Л.Г.* Идентификация и инсценировка//Психология самосознания. Хрестоматия. – Самара: Издательский дом «Бахрах-М», 2000. – 672 с.
3. Кросс-культурная психология. Исследования и применение/Пер. с англ. –Харьков: Изд-во Гуманитарный центр, 2007. – 560 с.
4. *Пірен М.І.* Основи етнопсихології. Підручник. Вид. 2-е, доповнене. – К., 1998. – 436 с.

5. Психология и культура / Под ред. Д. Мацумото. – СПб.: Питер, 2003. – 718 с.

6. Психология человека от рождения до смерти. Полный курс психологии развития. Под ред. члена-корреспондента РАО А.А. Реана – СПб: «прайм-ЕВРОЗНАК», 2003. – 416 с.

7. Социальная психология в современном мире: Учебное пособие для вузов/ Под ред. Г.М. Андреевой, А.И. Донцова. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 335 с.

8. *Стефаненко Т.Г.* Етнопсихологія. Учебное пособие. – М.: Аспект Пресс, 2997. – 368 с.

Подано до редакції 27.06.08